

Janusz Kuczyński

Dawna siedziba starosty oraz stajnie i wozownie przy pałacu biskupim w Kielcach : dzieje zespołu od XVII do XX wieku

Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach 14, 57-73

1985

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JANUSZ KUCZYŃSKI

DAWNA SIEDZIBA STAROSTY ORAZ STAJNIE I WOZOWNIE PRZY PAŁACU BISKUPIM W KIELCACH. DZIEJE ZESPOŁU OD XVII DO XX WIEKU

W bezpośrednim sąsiedztwie południowego skrzydła pałacu, oddzielony od niego szerokością ul. Zamkowej, znajduje się nieciekawy dziś wizualnie kompleks budynków zajmowanych do 1980 r. przez areszt śledczy w Kielcach. Zespół ów pozbawiony walorów kwalifikujących do zaliczenia w poczet dzieł architektury zasługuje jednak na uwagę jako główny element historycznie zespolonej z pałacem biskupim zabudowy gospodarczej. Tak więc opracowanie go stanowi niewątpliwie dość istotny przyczynek do historii zagospodarowania wzgórza katedralno-pałacowego w Kielcach na przestrzeni minionych trzech i pół stuleci¹.

W 1636 lub 1637 r. realizatorzy budowy pałacu biskupiego prócz określenia jego miejsca wraz z przyległym od zachodu ogrodem musieli także wyznaczyć lokalizacje towarzyszących pałacowi pomocniczych budynków mieszkalnych oraz gospodarczych. Wytyczono również linię murów okalających zespół oraz ciągi komunikacyjne. Jak się zdaje, pierwotne plany zagospodarowania przestrzennego prócz uwzględnienia warunków topograficznych nawiązały wyłącznie do istniejącej kolegiaty. Mniej liczone się z istniejącą siecią drożną (wykorzystano bodajże tylko drogę przebiegającą mniej więcej zgodnie z obecną ul. Zamkową), stosunkami własnościowymi (pod budowę zabrano część gruntów należąca do jednej z kanonii²) oraz z pobliską, zresztą ówczesnie mizerną zabudową miejską Kielc.

Pierwotna zabudowa przypałacowa była dość skromna. W 1645 r.³ w rejonie obecnego skrzydła północnego stało (licząc od korpusu pałacu w kierunku wschodnim) pięć drewnianych budynków: kuchnia pałacowa, dom sta-

¹ Artykuł oparto na obszerniejszym studium pt. *Stajnie, wozownie i ekonomia (siedziba starosty) przy byłym pałacu biskupim w Kielcach*; część I — od 1645 do 1789 r., część II — od 1790 do 1982 r., które opracowałem dla celów konserwatorsko-projektowych w początkach 1982 r. (maszynopis w Muzeum Narodowym w Kielcach).

² T. Wróbel, *Osiemsetlecie fundacji biskupa Gedeona w Kielcach*, [w:] „Kielecki Przegląd Diecezjalny”, r. 47, nr 5, wrzesień—październik 1971, s. 203.

³ *Inwentarz Włodarstwa Krakowskiego spisany die 17 Februarii 1645* — inwentarz klucza kieleckiego, przechowywany w Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie.

rosty, kuchnia starościńska, stajnia starościńska oraz wartownia przy murowanej ozdobnej bramie. Wzdłuż przeciwległej, południowej strony biegł mur domu starosty. Wrota w murze (zapewne w miejscu obecnego przejścia pod skrzydłem południowym) wyprowadzały ku drodze na folwark oraz do położonego bezpośrednio za nimi zespołu gospodarczego złożonego z drewnianych budynków mieszczących maszternię, dwie wozownie „dla wozów starościńskich” i „Wielką dla karet Pańskich” oraz stajnię „na koni sto plus minus”. Drogi na folwark strzegły wrota, obok których stała kapliczka określona w 1645 r. jako stara — dawna.

Opisana sytuacja uległa wkrótce pewnym zmianom. I tak w 1668 r.⁴ zabudowa od strony północnej składała się z muirowanego budynku kuchni pałacowej, w której poblizu przylegał do muru otaczającego zespół pałacowy niewielki drewniany dom gościnny. Od kuchni w kierunku wschodnim były drewniane stajnie starosty i takiz jego dom mieszkalny oraz starościńska kuchnia. Na ich tyłach wystawiono drwalnię i spizarnię. Ciąg ów kończył drewniany „Domek Wrotniego” (furtiana) przystawiony przypuszczalnie do istniejącej wcześniej bramy, za którą od strony miasta stał nowy, muirowany dom gościnny z sienią, dwoma izbami i przyległymi do nich komorami. Od strony południowej w miejscu dawnych stały nowo zbudowane, lecz nadal drewniane budynki mieszczące maszternię, stajnię, wozownie, mularnię i domek stajennego. Niezbyt precyzyjnie sporządzony ówczesny opis pozwala się jednak domyślać, że wymienione obiekty przylegały do siebie tworząc nakryty jednym dachem trzyskrzydłowy budynek.

Przedstawiona zabudowa przetrwała do około 1720 r., kiedy to projekt dostawienia do pałacu długich muirowanych skrzydeł spowodował konieczność zmian w dotychczasowym układzie przestrzennym. Jak już wymieniono, zwłaszcza w miejscu skrzydła północnego znajdowało się szereg budynków rozmaitego przeznaczenia, które ulec musiały likwidacji — głównie budynki związane z siedzibą starosty (dom mieszkalny, kuchnia, stajnia), bowiem w ukończonym ok. 1745 r. skrzydło zachowano kuchnią pałacową zlokalizowaną w zachodniej jego części, a wartownię (kordegarde) w małym ryzalicie od strony kolegiaty.

Nieco wcześniej biskup Felicjan Szaniawski (1720—1732 r.), niewątpliwy twórca koncepcji wyposażenia pałacu w dwa skrzydła boczne, z których za jego życia zdążono wystawić tylko południowe, zarządził także budowę nowego zespołu gospodarczego w miejscu dotychczasowych drewnianych stajen i wozowni.

Tak więc między latami 1720—1732 powstał zachowany do dziś w zasadniczym swym zrębie, choć znacznie przekształcony, duży budynek mieszczący wozownie, stajnię i mieszkanie koniuszego (ryc. 4, nr 1 a—i). W jego bezpośrednim sąsiedztwie od strony wschodniej wystawiono dwa mniejsze budynki tworzące tzw. ekonomię, czyli zespół starościński (ryc. 4, nr 2 i 3). Warto zabudowie tej przyjrzeć się nieco bliżej⁵.

⁴ Inwentarz pałacu spisany w 1668 r., przechowywany w Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie.

⁵ Inwentarz pałacu spisany w 1746 r., przechowywany w Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, oraz *Lustracja Klucza Kieleckiego Anno 1789*, przechowywana w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Skarbu Koronnego, Dział XLVI, Nr 55a.

Ryc. 1. Fragment widoku Kielc z początków drugiej połowy XVIII w., znajduje się w zbiorach Muzeum Narodowego w Kielcach (nr inw. MNKi/H/2754). A — pałac biskupi z 1636—1641, B — kolegiata, obecnie bazylika mniejsza, C — skrzydło południowe pałacu wystawione między 1720—1732 r., D — ujeżdżalnia z 1752., E — spichlerz z 1752 r., F — studnia stajenna wykonana przed 1746 r., G — budynek stajni i wozowni z 1720—1732 r. (liczba okien niezgodna z rzeczywistością), H — ekonomia, czyli dom starosty kieleckiego wznoszony w latach 1720—1732, ostatecznie ukończony po 1746 r., I — budynek kuźni wystawiony w latach 1720—1732 (błąd w rysunku polega na umieszczeniu jej za ekonomią, podczas gdy w rzeczywistości znajduje się w jej przedłużeniu), J — brama z dziedzińca starościńskiego do ogrodu kuchennego wystawiona przed 1746 r., K — brama Krakowska z około połowy XVI w., nadbudowana około 1732 r.

„Stajnie y Wozownie Pańskie. Te z Fundamentu za S.p. Xcia Szaniawskiego erygowane w Kwadrat nie Zupełny wspaniale kusztownie wymurowane”, „Frontem na przeciw Pałacu” (ryc. 2). Znacznie późniejsze opisy informują, że zastosowanym tworzywem był kamień spajany wapienną zaprawą murarską.

Obiekt ów był dużym trzyskrzydłowym, jednotraktowym budynkiem z ryzalitem od strony dziedzińca w środkowym skrzydle (ryc. 4, nr 1 a—i). Kalenica wszystkich trzech skrzydeł przebiegała na jednej wysokości (ryc. 1). Jednak skutkiem skłonu terenu ku południowi zewnętrzne ściany skrzydła środkowego (ryc. 4, nr 1 c, d, f) posiadały od zewnątrz większą wysokość niż od strony zniwelowanego dziedzińca. W krytym gontem dachu od strony dziedzińca znajdowały się „Wystawy alias Dymniki dla Kładzenia Siana

z drzwiczkami Czerwono malowanemi na Zawiasach". Ponad dachy, choć nie wiadomo, czy ponad poziom kalenicy, wystawały tylko dwa kominy. Jeden nad skrzydłem zachodnim, związany z ogrzewaniem położonej w piwnicy maszyni (ryc. 4, nr 1 pod wozownią oznaczoną literą „i”), następny nad ryzalitem środkowego skrzydła mieszczącym siedzibę koniuszego (ryc. 4, nr 1 e). Sklepienia posiadały wyłącznie obydwie wozownie (ryc. 4, nr 1 a, i) usytuowane na końcach bocznych skrzydeł. Wreszcie jedynym wewnętrznym muryowanym podziałem były ściany klatki schodowej prowadzącej do również jedynego pomieszczenia piwnicznego (klatka schodowa na ryc. 4, nr 1 h). Brak wzmianek nasuwa przypuszczenie, iż dziedziniec nie posiadał umocnionej nawierzchni oraz nie był od strony pałacu wydzielony murem lub parkanem łączącym naroża bocznych skrzydeł.

Inwentarz z 1789 r. odnotowuje niewielkie zmiany względem stanu zarejestrowanego w 1746 r. Podkreśla natomiast ogólny zły stan techniczny budynku, który prócz pokrycia nowymi gontami za czasów Kajetana Sołtyka (1759—1788 r.) nie był naprawiany, a po śmierci biskupa w dniu 30 lipca 1788 r. prawdopodobnie opustoszały zaczynał chylić się ku ruinie.

Rozdysponowanie wnętrza budynku mieszczącego stajnie i wozownie, a także ich wyposażenie przedstawiało się następująco (patrz ryc. 4, nr 1 — przy opisie poszczególnych pomieszczeń przytaczane będą tylko odpowiadające im na planie litery).

„Wozownia Wielka na Wozy” (a). „Ta Wozownia cała Sklepiąca na trzech Arkadach”, które wzmocniały „Ankry Żelazne we dwoje Spoione przez całą Wozownię, w Szerz we troie”, które w czasie konfederacji barskiej w 1768 r. zostały „przez moskali powyłamywane”. Z trzech wrót dwa boczne zamykano od wnętrza, środkowe wyposażone w zamek „francuski” od zewnątrz. Światła dostarczały „Okienka dwa bez Kwater”, później wybito jeszcze jedno. Podłogi ani bruku nigdy tu nie było. Nad wozownią znajdowała się „Sieczkarnia” (skład na słomę i siano), na którą wchodziło z położonej obok stajni.

Stajnia pierwsza na służbę konie (b). Następne, czyli czwarte we wschodnim skrzydle wrota prowadziły do stajni. Na wprost nich były schody wiodące do położonej na strychu nad nią oraz nad wozownią „Sieczkarni”. Piętnaście „podługowatych” okien z okrągłymi szybkami zapewniało oświetlenie. Miejsce dla 24 koni wyłożono deskami, nie utwardzony początkowo środek z czasem wybrukowano. Konie stały w wydzielonych przegrodach wyposażonych w żłoby, drabiny i poidła.

„Stajnia druga wielka na cugi polowe, źrebaki i insze luźne konie”, zwana również średnią (c, d, f). Posiadała dwoje wrót oraz drzwi we wschodniej ścianie od strony kuźni (ryc. 4, nr 3 c), a także wykonane nieco później drzwi w ścianie zachodniej wiodące ku studni (ryc. 4, nr 14) i wzniesionej w 1752 r. ujeżdżalni (ryc. 1). Wąskie drzwiczki łączyły stajnię z mieszkaniem koniuszego (e). Dziewiętnaście okienek miało okrągłe szybki oprawione w drewno. Środkiem biegł brukowany pas, a wyposażone w drabiny i jasła przegrody dla 34 koni wyłożono deskami. W południowo-zachodnim narożu, czyli od strony studni, znajdowało się duże poidło zasilane wodą płynącą rynną. Miejsce to wyłożono drewnianą olszową kostką „blisko na łokieć w ziemię sadzoną”. Wyposażenia dopełniała zwisająca z powały waga do siana usytuowana mniej więcej w połowie długości stajni.

Stajnia trzecia „na cugi rosłe kareciane” (g) nie była oddzielona od poprzedniej przepierzeniem. Prócz wrót od strony dziedzińca były tu w zachod-

niej ścianie drzwi służące do wyrzucania gnoju oraz wiodące do „locus Secretus” (ubikacji — ryc. 4, nr 16). „Okien podługowatych” z pięcioma okrągłymi szybkami w każdym było 13. Sufit obito deskami, a do mieszczącej się na strychu „sieczkarni” wiodły osłonięte przepierzeniem schody z drzewczkami. Środek stajni był brukowany, pobocza dla 18—19 koni wybito drewnianą kostką, którą, gdy niszczała, zastąpiono deskami.

Łącznie w stajniach mieściło się 76—77 koni, przy czym w wyliczaniu ich przeznaczenia nie wspomniano o wierzchowcach, i to zarówno w 1748 jak 1789 r.

„Wozownia druga na karety” (i) była oddzielona od poprzednio opisanej stajni murowanymi ścianami, między którymi znajdowały się schody do piwnicy. Analogiczna do wozowni pierwszej (a) posiadała trzyarkadowe sklepienie wzmocnione żelaznymi ankrami, wiodły do niej również trzy wrota podobnie zamykane. Dwa pierwotne okienka uzupełniono trzecim. Różnicę stanowiło wyłożenie deskami, a to ze względu na położoną poniżej sklepioną masztarnię. „W tey Wozowni może Stanać Kilka Karet, bo iest dość Szeroka”.

Masztarnia, czyli pomieszczenie do przechowywania uprzęży i siodła (pod „i”). „Pod Wozownią Murowana y Sklepiąca cała”. Schodziło się do niej klatką schodową (h) usytuowaną między trzecią stajnią a drugą wozownią. Masztarnia składała się z trzech zbliżonych wielkością pomieszczeń oddzielonych murowanymi ścianami: sieni, izby i komory, każde o jednym zakratowanym oknie wychodzącym na zachód. W sieni nie było podłogi, następna izba posiadała posadzkę z cegły, na której pierwotnie stał piec z zielonych kafli, zastąpiony później ceglany, a obok niego kominek. Skromne wyposażenie składało się z długiego stołu i trzech ław. W ostatnim pomieszczeniu — komorze — były „Listwy z Kołkami w [na?] Słupach dla wieszania Szemieniów”. Przejścia między wymienionymi pomieszczeniami chroniły „drzwi proste”.

Stacja koniuszego (e) mieściła się w położonym od strony dziedzińca murowanym ryzalicie środkowego skrzydła. Długość i szerokość domku nie jest znana, choć istnieje możliwość odtworzenia tych wymiarów poprzez odkrywki w murach i sondáže archeologiczne. Wysokość była chyba identyczna z wysokością stajen, skoro jego poddasze łączyło się ze strychem nad stajnią. Stancję koniuszego wieńczył od strony dziedzińca fronton, bowiem inwentarze wspominają o znajdującym się w szczycie oknie, nie zaś o „wystawie” właściwej dla nachylonej połaci dachowej. Wystający ponad dach komin znajdował się z prawej strony obsługując jedyne położone poniżej ogrzewane pomieszczenie. Jednotraktowa stacja mieściła trzy pomieszczenia. Do położonej pośrodku sionki prowadziły z dziedzińca drzwi, na wprost których kolejne drzwi łączyły ją ze stajnią środkową. Po prawej stronie sionki (prawej dla wchodzącego z dziedzińca) znajdowała się izba. Jedyne okno wychodziło na dziedzińce, chroniły go żelazne pręty oraz 42 oprawne w ołów szybki. Ceglana początkowo podłogę wymieniono z czasem na drewnianą. Sufit podbito deskami. We wnętrzu stał „Piec, w którym skrzyń dwie z Cegły a trzecia z Kafli zielonych”, obok którego znajdował się „szafiasty”, później „kapiasty” kominek z opuszczoną blachą i różnem. Położona po przeciwnej stronie sieni komora, zwana początkowo drugą izbą, posiadała od strony dziedzińca nie oszkłone okno chronione żelaznymi prętami oraz dwuskrzydłową okiennicą. Posadzka była tu z „płaskiego Kamienia”, sufit z czasem obito deskami. Drewniane schody osłonięte przepierzeniem prowadziły z komory na poddasze odgródzone od stajennych strychów drewnianą ścianką. Wspomniane już

okno we frontonie było „wielkie bez Kwater i Prętów Z Okiennicami malowanymi”.

Studnię przy stajniach (ryc. 4, nr 14) wykonano nieco przed 1746 r. Osłaniała ją duży budynek o obitej deskami drewnianej konstrukcji. Wysoki czterospadowy dach kryły gonty (ryc. 1). Wewnątrz zainstalowano dość skomplikowane urządzenie ułatwiające ciągnięcie wody, którą następnie rynnami odprowadzano do poidła w drugiej stajni. Głębokość studni nie została podana, natomiast wysokość budynku wynosiła około 11,5 m.

Budynek starościński, zwany też ekonomią. Istniejący dziś dom (ryc. 4, nr 2) kryje w sobie XVIII-wieczną siedzibę starosty kieleckiego, którą w późniejszych znacznie czasach podwyższono o piętro, przekształcono wewnętrzne podziały oraz powiększono dostawiając szerszą część południową.

Murowany, częściowo podpiwniczony, dwutraktowy ów budynek wzniesiono jako parterowy między 1720 a 1732 r., raczej jednak w latach bliższych drugiej z podanych dat, gdyż nie zdołano go wykończyć za życia biskupa Szaniawskiego. Nawet w 1746 r. nie posiadał jeszcze wszystkich okien i drzwi we wschodnim trakcie.

Wysokość domu była zbliżona do wysokości stojących obok stajen, przy czym położenie na stoku (różnica między jego północnym a południowym skrajem wynosi 2,5 m) powodowało, że ściana północna miała względem ściany południowej odpowiednio mniejszą wysokość.

Wysoki, pokryty gontami czterospadowy dach z dwoma kominami, wypuszczony znacznie poza zewnętrzny obrys murów, tworzył szeroki okap podobity od dołu deskami. Na opatrzone drzwi i oknem ganek wchodziło po dwóch stopniach, przy czym wejście to znajdowało się od strony zachodniej. Wnętrze budynku składało się z sieni, izby, izdebki i izby czeladnej w trakcie zachodnim oraz kuchni, alkierza, sklepiku i dwóch spiżarek w trakcie wschodnim. Pod południowo-zachodnią częścią było kilka sklepionych pomieszczeń piwnicznych, na górze znajdował się strych.

Sień posiadała dwa okna, posadzkę z cegły, sufit z desek. Z niej usytuowane naprzeciwko ganku jednoskrzydłowe drzwi łączyły się z kuchnią, wyposażoną w „Ognisko murowane” oraz okienko nad drzwiami z sieni. Z sieni, w której znajdowało się zejście do piwnicy oraz wejście na strych, jednoskrzydłowe drzwi z „zamkiem Polskim” wprowadzały do położonej z lewej strony izby. Rozjaśniona dwoma oszklonymi oknami posiadała podłogę i sufit wykonane z desek oraz ogrzewający położony za nią alkierz piec z kafli „siarczystego koloru” (zapewne jaskrawego), przy którym był „Kominiek Kapiasty, w którym blacha lana spodnia i poboczne dwie”. W pobliżu kominika stała dwuskrzydłowa szafa „orzechowo malowana”. Z izby drzwi prowadziły do jednookiennego alkierza o podłodze i suficie identycznym jak w izbie. Stał w nim „Piec zielony” i kominiek, w ścianach były dwie wnęki przeznaczone zapewne na szafy. Drugie drzwi z „Zamkiem francuskim, Kluczem i Gałką” łączyły izbę z izdebką o dwóch oszklonych, zakratowanych i dodatkowo chronionych dwuskrzydłowymi okiennicami oknami, z których jedno posiadało także osadzony blaszany wywietrznik. Sufit i podłoga jak w poprzednich pomieszczeniach. Obok pieca „z Kafli Koloru siarczystego” z trojgiem drzwiczek „z przodu i tyłu” stał kominiek. W pobliżu we wnęce muru wmontowano szafę dwuskrzydłową z gałkami. Sąsiedni sklepik miał jedno oszklone okno, podłogę i sufit z desek.

Izba czeladna położona po prawej stronie sieni miała dwa oszklone okna,

Ryc. 2. Fragment planu Kielc z 1823 r.

sufit i podłogę z desek, a pierwotny piec z zielonych kafli zastąpiono z czasem murowanym z cegły, wyposażonym w kominek i piec chlebowy. Nie nazwane w inwentarzach pomieszczenie w południowym krańcu zachodniego traktu oddzielało od izby czeladnej proste przepierzenie. Było tu oszklone okno, a powała i podłoga jak w poprzednio opisanych. Południowo-wschodnie naroże budynku zajmowały dwie połączone drzwiami spiżarki, w każdej było jedno okno, a podłogi i sufity z desek.

Opis z 1789 r. wskazuje na postępującą dewastację budynku widocznie wówczas opustoszałego, o czym świadczy оголоcenie ze sprzętów (nie licząc trudnych do zdemontowania szaf ściennych) oraz znaczna ilość wybitych szyb, a także wzmianki o potrzebie remontu.

Stajnia i wozownia starościńska oraz kuźnia (ryc. 4, nr 3 a—c). Był to budynek wznoszony równocześnie z rezydencją starosty, lecz wcześniej wykończony i nieco od niej mniejszy, za to jednopiętrowy. Położenie na stoku poniżej domu starosty (różnica poziomu między środkami obu obiektów wynosi ok. 3,5 m) spowodowało, mimo piętra, przebieg kalenic dwóch tych budynków na tym samym lub bardzo zbliżonym poziomie (patrz ryc. 1). Nad południową połącią czterospadowego dachu wystawał wysoki komin kuźni (widoczny na ryc. 1). Drugi, mniejszy, od pieca w mieszkaniu kowala, znajdował się na niewidocznej na rycinie wschodniej połącią dachu.

W budynku mieściła się stajnia dla koni starościńskich (ryc. 4, nr 3 a) położona w północnej części budynku. Wiodły do niej duże wrota w ścianie zachodniej oraz małe drzwi w szczytowej ścianie północnej. Podłogę i sufit

wykonano z desek. Wewnątrz prócz żłobów i drabin dla koni wydzielono przepierzeniem mały schowek.

Za wykonaną z desek przegrodą znajdowała się wozownia (ryc. 4, nr 3 b) wyposażona również we wrota umieszczone w zachodniej ścianie. W 1746 r. wozownia była już „na Staienkę Obrócona”, w związku z czym zamontowano żłoby i drabiny. Podłoga i sufit z desek. Drewniane schody prowadziły stąd na zamknięte piętro, rozciągające się również nad stajnią. Duże to pomieszczenie służyło jako spichlerz. Rozjaśniało je duże okno w zachodniej ścianie, nie oszklone, chronione tylko okiennicą. Ze spichlerza wchodziło po drabinie na znajdujący się ponad nim strych.

Analogicznie umieszczone wrota prowadziły do kuźni (ryc. 4, nr 3 c). W obszernym pomieszczeniu o nie utwardzonym podłożu był „Komin do Kowania Murowany nad Dach wyprowadzony”, przy którym stał „miech cum suis requisitis”. Dwa nie oszklone okna chroniły żelazne pręty oraz jedno-skrzydłowe okiennice. Za kominem umieszczono „locus Secretus” (ubikację), a pod wiodącymi na piętro schodami były wydzielone dwie komórki „na chowanie węgla”. Inwentarze nie wspominają o przesklepieniu kuźni wzmiankując o podbiciu powały deskami. Znajdujące się zatem w pomieszczeniu tym sklepienie wykonano podczas adaptacji budynku na inne cele już w XIX w. Położone na piętrze mieszkanie kowala składało się z sieni, izby i alkierza wydzielonego drewnianym przepierzeniem. Przy sieni był „locus Secretus”. W izbie i alkierzu, mających łącznie dwa okna, stały „Piec Zielony dobry, Komin bez blachy” zamienione w drugiej połowie XVIII w. na „piec Kafłowy koloru siarczystego z Kominkiem Kapiastym murowany nad dach wywiezionym”. Podłogi i sufity pokryto deskami. Brak jakiegokolwiek sprzętu w mieszkaniu kowala oraz podkreślany w inwentarzu z 1789 r. nie najlepszy stan techniczny budynku świadczą, iż nie był on w tym czasie użytkowany.

Opisany zespół dopełniała umieszczona przed kuźnią „Kłatka drewniana dla Kowania Koni” oraz brama wiodąca z dziedzińca starościńskiego do ogrodu kuchennego (ryc. 1 oraz ryc. 4, nr 15). „Idąc zaś [z kuźni — przyp. aut.] na Dziedziniec ciągnie się ku Stayniom mur ogrodowy pod daszkiem, w Którym w Rogu staien iest do Ogrodu Brama... wielka... nad tą bramą iest dach spiczasty Gontami pokryty”. W dużych wrotach umieszczono furtkę z klamką i zamkiem. We wnętrzu we wnękach bocznych ścian umieszczono dwie ławy. Brama ta zbudowana przed 1746 r. przetrwała do początków XIX w.

Zmiana stosunków własnościowych po przejęciu kieleckich włości kościelnych przez skarb państwa w 1789 r. spowodowała, iż przypałacowa zabudowa, a więc także stajnie, wozownie, kuźnia i ekonomia przestawszy pełnić dotychczasowe funkcje pozostawały opuszczone ulegając powolnemu pustoszeniu. Rujnacje potęgowały przejściowo stacjonujące w budynkach oddziały obcych wojsk przeciągających przez Kielce w okresie insurekcji kościuszkowskiej i trzeciego rozbioru Polski.

Podczas trzynastoipółletnich rządów austriackich zaborców (od 24 października 1795 do 3 lipca 1809 r.) ulokowano w omawianym zespole powołaną u schyłku 1795 r. Dyрекcję Górniczą⁶. Ówczesny zakres wykorzystania bu-

⁶ Historię zespołu między latami 1790—1914 opracowano na podstawie następujących materiałów: Dokumenty województwa krakowskiego z lat 1816—1837, guberni kieleckiej z lat 1837—1844, guberni radomskiej z lat

Ryc. 3. Fragment planu Kielce z 1872 r. przechowywanego w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Kielcach

dynków jest znany nader ogólnie. Były budynek starosty (ryc. 4, nr 2 — od tego miejsca, jeśli specjalnie tego nie zaznaczono, podawana numeracja dotyczy wyłącznie ryc. 4) zajęto na biura i mieszkania, zaś stajnie i wozownie (nr 1) używano zgodnie z pierwotnym ich przeznaczeniem, konie bowiem i pojazdy były niezbędne przy zarządzaniu podległymi Dyrekcji dobrami roz-

1845—1866, guberni kieleckiej z lat 1867—1914 przechowywane w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Kielcach (sygn. RGR 114, 2313, 2331—2344, 6162, 1718; RGK — wydział budowlany 48, 80—81, 41, 101) oraz w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Radomiu (sygn. RGR — Zarząd dóbr państwowych 3258, 3261, 3268—3269, 7179, 10660—10664. Księga hipoteczna nr 60/I—II *Kielce — Dobra Górnicze* przechowywana w Państwowym Biurze Notarialnym w Kielcach, Dział dokumentów. Wykorzystano również plany przechowywane w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, sygn. AD 507 22—16, AD 506 23—16 oraz w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Radomiu, sygn. RGR — *Zarząd dóbr państwowych* 3969. Przeanalizowano istniejące źródła ikonograficzne i kartograficzne. Z opracowań najwięcej materiałów dostarczyły prace J. Pazdura, *Dzieje Kielce do 1863 roku*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1967 oraz *Dzieje Kielce 1864—1939*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1971.

mieszczonymi w okolicy Kielc. Drobne, niezbędne remonty nie spowodowały zmian w architekturze XVIII-wiecznego zespołu.

W latach 1809—1815 Kielce wchodziły w skład Księstwa Warszawskiego. Wówczas to w zespole umieszczono dodatkowo Sąd Policji Poprawczej Obwodu Radomskiego wraz z towarzyszącym więzieniem. Sąd zajął dawną kuźnię (nr 3), więźniów umieszczono tymczasowo we wschodnim skrzydle stajen (nr 1 e), którego wnętrze podzielono prowizorycznymi, drewnianymi ściankami. Dyrekcja Górnicza zajmowała nadal pozostałe obiekty.

Kielce włączone po Kongresie Wiedeńskim do Królestwa Polskiego ustanowiono w 1816 r. siedzibą władz województwa krakowskiego, przemianowanego w 1837 r. na gubernię krakowską i sandomierską, a w 1841 r. na gubernię kielecką. Po jej likwidacji w 1845 r. Kielce jako miasto powiatowe znalazły się w obrębie guberni radomskiej. Nowa ranga administracyjna Kielc spowodowała w latach 1816—1818 powołanie w mieście szeregu urzędów oraz napływ kadry urzędniczej. Nie dostosowana do tego rodzaju awansu zabudowa Kielc wywołała znaczne trudności lokalowe, a zrozumiałe dążenie do wykorzystania wszelkich pomieszczeń wpłynęło na dalsze losy omawianego zespołu.

Dyrekcja Górnicza przemianowana 2 lutego 1816 r. na Główną Dyрекcję Górniczną zajmuje cały budynek stajni (nr 1) oraz była ekonomią (nr 2).

W drugiej połowie 1816 r. Sąd Policji Poprawczej wraz z więźniami przeniesiono do Radomia. Sprowadzony w jego miejsce Sąd Kryminalny wobec zajęcia przez górnictwo zwolnionych obiektów zajął pomieszczenia w wynajętej w rynku Kielc kamienicy. Przywiezionych 104 więźniów przemieszczono wkrótce, bowiem na przełomie 1817/1818 r., do więzienia utworzonego w adaptowanym do tego celu byłym klasztorze franciszkanów w Chęcinach. Niewielką grupkę więźniów trzymano nadal w budynku byłej kuźni (nr 3) instalując w niej w 1819 r. kuchnię i piec piekarski.

Jedyną zmianą architektoniczną było rozebranie ryzalitu południowego skrzydła stajen (nr 1 e) mieszczącego pierwotnie stancję koniuszego. Przyczyną rozbiórki mógł być wyłącznie zły stan techniczny budyneczku. Dokładna data jego likwidacji nie jest znana. Musiała jednak nastąpić między 1816 r., w którym Główna Dyrekcja Górnicza przejmuje obiekty, a rokiem 1821, gdyż na sporządzonym w tym roku planie Kielc (również na jego replice z 1823 r. — patrz ryc. 2) już nie występuje.

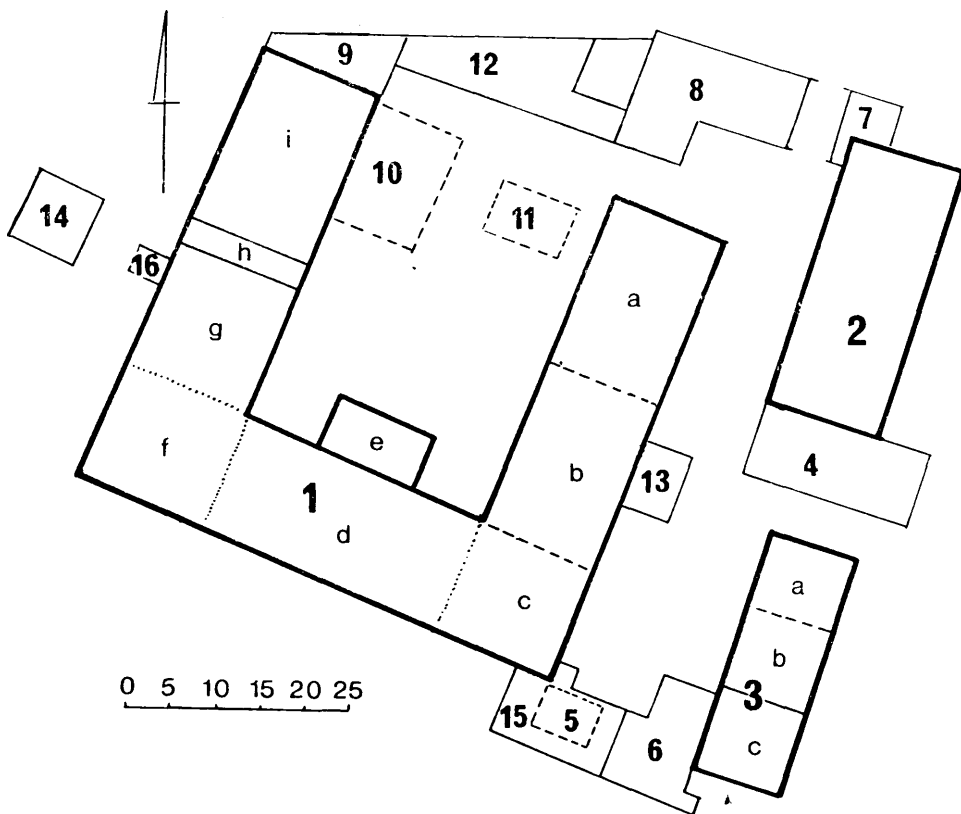
Po likwidacji Głównej Dyrekcji Górnicznej zespół przejmuje Sąd Kryminalny i więzienie. W 1828 r. budynki rozdysponowano następująco:

1. W stajniach i wozowniach, zwanych odtąd „Kwadratem po Górnicznym”, położone w krańcach obu skrzydeł wozownie (nr 1, a, i) pozostawiono bez zmian. Skrzydło wschodnie przeznaczono (nr 1, b) na więzienie, a w pozostałej części obiektu umieszczono biura oraz obszerne mieszkania prezesa sądu i jego zastępcy. Podczas remontu pokryto dach nowym gontem.

2. W budynku nr 2 po wykwaterowaniu urzędników górniczych umieszczono przeniesione z kamienicy w rynku biura sądu, pozostawiając kilka pokoi jako mieszkanie.

3. Byłe stajnie starościńskie z kuźnią (nr 3) pozostały w gestii więzienia. Ponadto cały zespół wydzielono drewnianym parkanem.

Niezbędnie jasno zarysowuje się w świetle dokumentów czas wykonania murowanych podziałów wewnątrz „Kwadratu po Górniczego” (nr 1). Mogło to nastąpić nieco przed 1828 r. w związku z urządzeniem mieszkań dla urzędników

Ryc. 4. Plan zespołu stajen, wozowni oraz domu starosty i kuźni, przetworzonego w XIX w. na więzienie

górnicych, lub bezpośrednio po przejęciu obiektów przez Sąd Kryminalny. Wprowadzony układ wnętrz był następujący:

W skrzydle zachodnim sklepioną wozownię pozostawiono bez zmian (nr 1 i). Środkiem reszty skrzydła biegł korytarz, który przetrwał do dziś podobnie jak i ówczesny podział wnętrz po obu jego stronach, w którym w latach późniejszych dodano kilka ścianek działowych. Nie istniejące dziś wejście z dziedzińca znajdowało się w narożu między skrzydłem zachodnim a południowym.

Ówczesny podział skrzydła południowego odbiega znacznie od obecnego. Wzdłuż, lecz nie środkiem, biegł mur, z którego każdej strony wydzielono po pięć niejednakowej wielkości pomieszczeń. Wejście z dziedzińca pokrywało się z obecnym i było w miejscu XVIII-wiecznego przejścia z sieni domku koniuszego do stajen. Nie są natomiast znane podziały zaprowadzone zapewne w skrzydle wschodnim.

W budynku dawnej ekonomii (nr 2) nie wprowadzono zmian we wnętrzach, zaś o przeróbkach w byłej kuźni (nr 3) brak informacji.

Urządzenie mieszkań i biur wymagało wprowadzenia ogrzewania. Porównanie rozmieszczenia przewodów kominowych z 1839 r. z obecnymi (z wy-

jątkiem obu wozowni, w których ogrzewanie wprowadzono po 1858 r.) nie wykazuje zmian.

Ważniejsze prace wykonywane kolejno przy zespole przebiegały następująco. W 1831 r. dziedziniec oświetlono tzw. lampą astralną. Podczas remontu w 1833 r. pokryto dach nowym gontem oraz wykonano nowy parkan wraz z bramą, zamykający dziedziniec od strony północnej. Wreszcie w 1836 r. między południowym skrzydłem pałacu a budynkiem nr 2 (bliżej tego ostatniego) wybito studnię głębokości 46 m. Miejsce jej jest widoczne na planie z 1872 r. (ryc. 3). Kryty murowany kanał odprowadzający nieczystości z pałacu, lazaretu i z więzienia, przebiegający pod obecnym parkiem i uchodzący do strumienia płynącego wzdłuż dzisiejszej ul. Ogrodowej, wykonano w 1838 r. W tym samym roku dzięki istniejącemu już kanałowi powiększono znacznie więzienne klozety, lokując je w dobudowanym do południowo-wschodniego naroża „Kwadratu po Górniczego” murowanym aneksie (nr 5). Kolejny nowy parkan wydzielający dziedziniec wystawiono w 1840 r.; cztery przęsła dzieliły murowane filarki, a usytuowana pośrodku brama posiadała 3,5 m szerokości.

W międzyczasie, około 1838—1840 Ludwik Konkowski, ówczesny architekt guberni kieleckiej, wykonał nie zrealizowany projekt rozbudowy więzienia. Planował połączenie obu skrzydeł piętrowym budynkiem w postaci ryzalitu wysuniętego przed linię północnych ich fasad, nadbudowę piętra nad całym „Kwadratem po Górniczym” oraz dostawienie do obu naroży południowej (od strony parku) fasady dwóch dużych, identycznych aneksów. Mimo opisanie planów w języku rosyjskim, umieszczony na projekcie fasady, biegnący wzdłuż całej jej długości duży napis wyrobiony w kamieniu lub w tynku zaprojektowano w języku polskim. Jego brzmienie miało być następujące: „Dom Kary Poprawy Gubernii Krakowskiej i Sandomierskiej w Kielcach”. Realizacji projektu nie sprzyjały wprowadzone w 1845 r. zmiany podziału administracyjnego Królestwa, w których wyniku zlikwidowano gubernię kielecką.

Z opisu sporządzonego w sierpniu 1845 r. wynika nie zmieniony względem stanu z XVIII w. wygląd zespołu — wyjąwszy rozebrany domek koniuszego i dostawione w 1838 r. latryny, a także zamknięcie dziedzińca od strony północnej, na którym ustawiono kilka drewnianych szop.

Wkrótce rozpoczęto długotrwałe prace celem przetworzenia zespołu w duże więzienie, zakończone ostatecznie w początkach drugiej połowy XIX w. Plan z 1858 r. przedstawia aktualną ówczesnie sytuację.

Trzyskrzydłowy „Kwadrat po Górniczy” zwano „Domem Badań”. Dwie kończące skrzydła wozownie nadal nie uległy zmianom. W zachodniej (nr 1 i) umieszczono skład słomy i sienników. Podział pozostałej części zachodniego skrzydła nie odbiegał w zasadzie od stanu z 1828 r., tylko większe pomieszczenia podzielono na małe cele aresztanckie. Układ ów przetrwał do dni dzisiejszych. W skrzydle południowym szerszy trakt południowy mieścił (wymieniając od wschodu ku zachodowi): klozet, skład, areszt, lazaret żeński oraz dwuizbowy lazaret męski; w trakcie północnym były dwa składy, areszt, sień, lazaret męski i ponownie areszt. Duże pomieszczenie zajmujące naroże między południowym a wschodnim skrzydłem (nr 1 c) było „salą fabryczną”. W skrzydle wschodnim dwa segmenty dawnej wozowni obrócono na skład materiałów, w trzecim — wydzielonym — była „kaznia kobiet” zajmująca także dwa następne pomieszczenia. Za nimi wąski korytarzyk przecinał skrzy-

dło komunikując dziedziniec z budynkami położonymi od strony wschodniej (nr 2 i 3). Za korytarzykiem dalsze dwie cele, sień i skład wełny przyległy do „sali fabrycznej”.

Na dziedzińcu urządzono duży klomb z otoczoną ścieżką okrągłą kwaterą środkową.

Dom nr 2 mieścił mieszkania nadzorcy i strażnika, kancelarię, skład i sień. Między 1847—1857 r. dobudowano od strony południowej budynek (nr 4) przecięty sienią, z której wchodziło do spiżarni położonej od strony wschodniej, zaś stronę przeciwną zajmowała obszerna kuchnia.

Piętrowy od początku budynek (nr 3) zajmował „Dom Kary Poprawy”. Ilość ówczesnych pomieszczeń była zgodna z istniejącą w 1980 r., a zmiany polegały na przeprowadzeniu około połowy XIX w. korytarza wzdłuż parteru i piętra. Wewnątrz mieściły się cele, wojskowy odwach, pokój strażnika, lazaret, dwie sienie i klatka schodowa. „Dom Kary Poprawy” dodatkowo wydzielono murem widocznym na planie z 1872 r. (ryc. 3). „Sąd Policji Poprawczej” zajmował w połowie XIX w. południowe skrzydło pałacu.

Wart przytoczenia jest opis z 1865 r. Więzienie było gmachem rządowym o numerach policyjnych 248, 249, 250 i składało się z:

„a) Dom Kary i poprawy piętrowy murowany pod gontem (nr 3); b) Oficyna w domu kary parterowa pod gontem (nr 1 b); c) Oficyna Domu Badań frontem na ogród spacerowy, parterowa pod gontem (nr 1 d) połączona z drugą oficyną parterową frontem na zachód (nr 1 g, h, i) pod gontem. Uwaga: powyższe nry a, b i c opisane zabudowania przeznaczone są na pomieszczenie więźni oraz na składy drzewa i tp.; d) Dom mieszczący Kuchnię więzienną i spiżarnią (nr 4) połączony z drugim domem (nr 2) przeznaczonym na mieszkania dla Nadzorcy i Strażnika Starszego wraz z Kancelaryją więzienną, oba te domy są parterowe, murowane, pod gontem; e) Kloaka parterowa (nr 5), murowana z kanałem murowanym sklepionym, odprowadzającym nieczystości do rzeki. Cały gmach więzienny zawiera izb 44, w których 300 więźni pomieścić można, przy więzieniu jest przedziałnia wełny pomieszczona w jednej sali”.

W zacytowanym tekście wprowadzono w nawiasach numery odnoszące się do planu na ryc. 4.

Dekret z 1866 r. powoływał od początków następnego roku gubernię kielecką, zlikwidowaną w 1845 r. Począwszy od 1867 r. dokonywano w opisywanym zespole zmian zniekształcających jego XVIII-wieczną sylwetę. Początkowe prace miały charakter remontów. Plan z 1872 r. (ryc. 3) przedstawia zabudowę zespołu w stanie zbliżonym do znanego z 1858 r.

Główne prace zaczęto bodajże po 1879 r. Nowe ogrodzenie wykonano w 1880 r., a w rok później architekt guberni kieleckiej Franciszek Kowalski zaprojektował jednopiętrowy, częściowo podpiwniczony, murowany budynek usytuowany przy ul. Zamkowej (nr 8) w pobliżu wschodniego skrzydła więzienia. Między opracowaniem planu a wystawieniem budynku minęło co najmniej kilka lat.

Do nadbudowy pięter przystąpiono również po 1880 r. Z biegiem lat wystawiono je nad budynkiem nr 2, nad wschodnim skrzydłem więzienia (nr 1 a, b) oraz nad północną częścią jego zachodniego skrzydła (nr 1, h, i), przy czym podwyższając je przedłużono nieco ku północy do linii styku z ul. Zamkową (nr 9) celem zyskania miejsca na klatkę schodową. Następnie nieestetyczną

tę skośnie zakończoną dobudowę połączono murem z nowym budynkiem nr 8. Wszystkie te prace zakończono prawdopodobnie przed 1895 r. We wnętrzach zmieniono niektóre podziały, założono ogniotrwałe stropy, przy czym w skrzydle wschodnim zlikwidowano XVIII-wieczne sklepienia wozowni (nr 1 a).

Ostatnią inwestycją w czasach rozbiorów była bodajże rozbudowa (wraz ze zmianą funkcji) dotychczasowych kloak (nr 5). W 1905 r. przedłużono budynek łącząc go z obiektem nr 3. W murowanym, częściowo podpiwniczonym nowym budynku (nr 5 i 6) umieszczono kotłownię obsługującą męską i żeńską łaźnię, obie wyposażone w odrębne szatnie. Całości dopełniała mała sionka od strony północnej. Tu niezbędna uwaga — na planie z 1872 r. budynek nr 1 łączy się dobudówką z budynkiem nr 3. Jest to błąd, bowiem uwidoczniona na planie sytuacja urealniła się dopiero w 1905 r.

Plan zabudowy zespołu więziennego z 1927/1928 r.⁷ nie wykazuje zmian względem stanu z 1900 r. Tym samym wiadomo, że dopiero po 1928 r. dostawiono budynek wartowni przybramnej (nr 7), zmieniono bramę podwyższoną po 1945 r.⁸ oraz wystawiono pomocniczy budynek nr 12. Ów ostatni podobnie jak trzy wzniesione ponad poziom dachów budki wartownicze o okrągłym rzucie oraz garaż nr 13 pojawiają się dopiero na planie więzienia wykonanym w 1955 r.⁹

W roku 1980 więzienie przeniesiono do nowej siedziby przekazując w następnym roku zespół Muzeum Narodowemu w Kielcach. Ma tu powstać po przeprowadzeniu konserwatorsko-adaptacyjnych prac miejsce dla stałych i czasowych wystaw, pracownie oraz magazyny zbiorów. Budynki nr 2 i 3 przydzielono kieleckiemu oddziałowi Pracowni Konserwacji Zabytków.

Opisany zespół jest wpisany do Rejestru Zabytków Województwa Kieleckiego pod sygnaturą 915/1976, w którym figuruje w ramach zabytkowych obiektów znajdujących się na wzgórzu zamkowym w Kielcach.

Kielce, 1982 r.

⁷ Plan miasta wojewódzkiego Kielce wykonany na zlecenie Magistratu miasta Kielce przez inż. S. i W. Chojnickich, mierniczych przysięgłych z Warszawy, według pomiarów z roku 1927/1928, arkusze: N1 W1 i S1 W1 w skali 1 : 1000. Matryce przechowywane w Biurze Dokumentacji Zabytków w Kielcach.

⁸ Informacja udzielona mi przez dr. Krzysztofa Urbańskiego.

⁹ Plan byłego Centralnego Więzienia w Kielcach wykonany w skali 1 : 100 po 1945 r. (ostatnie arkusze sygnowane datą 1955 r.) przechowywany w Muzeum Narodowym w Kielcach — dział konserwatorsko-budowlany.

МЕСТОПРЕБЫВАНИЕ СТАРОСТЫ А ТАКЖЕ КОНЮШНИ И КАРЕТНЫЕ САРАИ ДВОРЦА ЕПИСКОПОВ В КЕЛЬЦАХ. ИСТОРИЯ КОМПЛЕКСА НА ПРОТЯЖЕНИИ XVII—XX ВВ.

В непосредственном соседстве южного крыла дворца, отделенный от него лишь шириной Замковой улицы (см. рис. 2 и 3), находится сегодня внешне неинтересный комплекс зданий, в которых до передачи их в 1980 г. Государственному Музею в Кельцах помещались келецкие камеры предварительного заключения. Этот комплекс, правда лишенный достоинств квалифицирующих его в группу архитектурных произведений, заслуживает однако внимания как главный элемент согласованной исторически с епископским дворцом хозяйственной застройки.

Построенный в 1720—1732 гг. епископом Ф. Шанявским он состоял из следующих каменных строений: здания с гонтовой крышей, вмещающего каретные сараи и конюшни, жилого дома келецкого старосты, а также здания, предназначенного для конюшен и каретных сараев старосты, в котором кроме того была кузница и квартира кузнеца. Приведенные в дальнейшем номера относятся только к рис. 4.

Здание каретных сараев и конюшен (нр. 1) было трехкрылым, одноэтажным, однотрактовым объектом. На концах боковых крыльев (нр. 1 а, в) находились сводчатые трехарочные каретные сараи для возов (нр. 1 а) и карет (нр. 1 в). Остальную часть здания занимали конюшни с потолками из досок, вмещавшие 76—77 коней (служебных, цуговых, незапряженных и каретных) отделенных друг от друга деревянными перегородками. Над конюшнями помещался склад корма. В ризалите среднего крыла (нр. 1 е) находилась квартира конюха. Подъезд (нр. 1 г) вел в сводчатый, состоящий из трех помещений подвал (нр. 1 и), занимаемый маштарней (склад упряжи, седел и пр.)

Жилой дом старосты (нр. 2) был двухтрактовым, одноэтажным, частично обладающим подвалом объектом с гонтовой крышей. Такое же покрытие было и на крыше третьего здания (нр. 3), предназначенного на конюшню для коней старосты (нр. 3 а), его каретный сарай (нр. 3 б), замененный со временем на вторую конюшню и вмещающий кузницу (нр. 3 с). На верхнем этаже этого единственного в комплексе двухэтажного здания, над конюшней и каретным сараем, был амбар, а над кузницей помещалась двухкомнатная квартира кузнеца с сенями и „Locus secretus” (уборной).

Так как площадь, на которой был построен комплекс имела уклон по направлению на юг, двухэтажное здание, вмещавшее кузницу, не возвышалось над остальными. Это можно заметить на штрихе с начала второй половины XVIII в. рис. 1.

Описанный комплекс дополнялся воротами (нр. 15) между двором старосты и кухонным огородом, а также колодцем, окруженным высокой деревянной конструкцией (нр. 14), воду из которого черпали при помощи интересно устроенного механизма. Оба объекта возникли до 1746 г.

После того, как имение епископов в 1789 г. перешло в руки государства, здания временно опустели. С 1795 г. после третьего раздела Польши в комплексе помещались Горная Дирекция (1795—1828 гг.), с 1809 г. Суд Исправительной Полиции и тюрьма, а после 1828 г. Уголовный Суд вместе с тюрьмой, которая постепенно завладела целым объектом.

Работы, искажившие первоначальную архитектуру комплекса протекали следующим образом. До 1821 г. был разобран ризалит, помещавший квартиру конюха (нр. 1 е). В 1838 г. на месте прежних ворот появились клоаки (нр. 5) соединенные с закрытым каналом для нечистот. До 1858 г. объект нр. 2 был увеличен пристройкой нр. 4, помещавшей кухню и кладовую. Также в первой половине XIX в. были построены

внутренние деления в зданиях прежних конюшен и каретных сараев, приспособившие их к тюремным нуждам.

В конце XIX в. появилось двухэтажное здание администрации (нр. 8), а также верхний этаж над объектом нр. 2 и частью здания нр. 1 (места а, в, с, h, i) и одно-временно пристройка, удлинившая западное крыло (нр. 9) с подъездом. В 1905 г. на месте клоак (нр. 5) построили здание (нр. 5 + 6), соединявшее объекты нр. 1 и 3, а предназначенное на женскую и мужскую бани, обслуживаемые помещенной в подвале топкой.

Последние из объектов, построенных до половины XX в., это караульный пост (нр. 7), хозяйственное здание (нр. 12) и гараж (нр. 13).

После проведения необходимых ремонтных работ и реставрации, этот комплекс в будущем станет помещать экспозиции Государственного Музея в Кельцах.

A FORMER SEAT OF THE DISTRICT MAGISTRATE,
STABLES AND A COACH-HOUSE OF THE BISHOPS' PALACE IN KIELCE.
A HISTORY OF THE COMPLEX OF BUILDINGS BETWEEN THE 17TH
AND 20TH CENTURIES

In direct neighbourhood of the southern wing of the Kielce Palace, separated by Zamkowa Street (see Figs. 2 and 3), there is a complex of visually uninteresting buildings which had been occupied by prison authorities until 1980, and then were handed over to the National Museum in Kielce. This complex having no architectural value is nevertheless worthy of notice as an element of building grounds historically integrated with the bishops' palace.

Built in the years 1720—1732, by Bishop F. Szaniawski, the complex consisted of a stone building with a shingle roof that housed coaches and horses, a residential building of the Kielce District Magistrate and a building that housed the Magistrate's stables and coach-rooms as well as a smithy and the smith's lodgings. Numeration given henceforward refers to Fig. 4 exclusively.

The building that housed a coach-room and stables (no 1) was a three-wing, ground-floor, one-tract structure. At the ends of both side wings (no 1 a, i) were vaulted, three-bay coach-rooms for carts (no 1 a) and coaches (no 1 i). The remaining part of the building was occupied by stables with plank ceilings for 76—77 service-, team, led-, and coach-horses, separated from one another by wooden partitions. Fodder store-rooms were above the stables. The equerry's lodgings were in the break of the middle wing (no 1 e). The staircase (no 1 h) led to a vaulted three-room cellar (under no 1 i) used as a store for harness, saddles, etc.

The District Magistrate's house was a two-tract ground-floor structure with some cellars and a shingle roof. The third building (no 3 a) had a similar roof. It housed the magistrate's stable, his coach-room (no 3 b), which was later turned into the second stable, and a smithy (no 3 c). On the first floor of that building (the only two-floor building in the whole complex), above the stable and coach-rooms was a granary, and above the smithy were smith's lodgings provided with a vestibule and "locus secretus" (a toilet).

As the area on which the complex was built, sloped a little southward, the building that housed the smithy did not occupy the highest position. It can be seen in an illustration from the latter half of the 18th century (Fig. 1).

The complex of buildings under discussion was supplemented with a gateway (no 15) placed between the magistrate's yard and the kitchen garden, and a high wooden well (nr 14) out of which water was taken by means of an ingenious device. Both structures were erected a little before the year 1746. After the bishops' property was taken over by the State in 1789, the buildings were temporarily abandoned. After the third partition of Poland in 1795, the complex housed the Mining Head Office (1795—1818) and from 1809 the Court of Reformatory Police together with a prison, and after 1828 — the Criminal Court and a prison which finally occupied the whole complex.

The subsequent alterations deformed the original architecture of the complex. Before 1821, the equerry's lodgings were pulled down (no 1 e). In 1838, latrines were built in place of the old gateway (no 5). They were connected to the covered sewer. Shortly before 1858, the structure no 2 was expanded by an outbuilding no 4, which housed a kitchen and a store-room. Also, in the first half of the 19th century, brick walls separating the interiors of the former stables and coach-rooms were made for the needs of the prison.

At the turn of the 19th century a one-storeyed administration house was built (no 8), and an additional storey was built on the building no 2 and part of the building no 1 (positions a, b, c, h, i); furthermore, the western wing was extended by an outbuilding (no 9) which housed a staircase. In 1905, in place of latrines (no 5) a building (nos 5 and 6) was erected. It connected buildings nos 1 and 3 and served as baths for men and women. Hot water was provided from a boiler rooms situated in the cellar. The last structures erected before the mid-20th century are: a guard-room (no 7), an additional service room (no 12), and a garage (no 13).

After the necessary conservation and repair works, the complex of buildings will house exhibitions of the National Museum in Kielce.